

Erik Kuoksu:

Isak Poromaa och svälten

KUNGLIGA BIBLIOTEKET HAR under några år skannat in äldre svenska dagstidningar. Eftersom tidningsarkivet är sökbart kan man leta fram lite vad som helst i det. Jag själv hittade för en tid sedan en intressant artikel i den konservativa Stockholmstidningen *Nya Dagligt Allehanda* från den 14 december 1867. Vid den tidpunkten hade man redan genomlidit ett nödår, men man visste inte att ytterligare två stod för dörren.

Artikeln har formen av ett brev till redaktionen, skrivet av tidningens Haparandakorrespondent, som hade signaturen G. L. – vem han var vet jag inte.

G. L. konstaterar inledningsvis att ”Det är en svår tid i Norrland. Ett rop om hjälp har höjts i Norrbotten.” Han skriver att den statliga nödhjälpen inte har varit tillräcklig, och att man i vissa kommuner har planerat att fördela denna bristfälliga hjälp efter hushållens skattekraft, vilket skulle leda till att de rika får mer än de fattiga, och att de som inte förmådde betala skatt alldeles skulle bli utan hjälp. Sedan beskriver han hur den sista ångbåten lämnar hamnen, hur isen lägger sig och snön faller. Först då går det upp för honom:

”Nu fattade jag fullt situationen: vi voro öfverlämnade åt oss sjelfa och våra egna hjälpmedel.”

Han konstaterar också att missförstånd och ointresse bland myndigheter och köpmän har lett till att inte en enda kubikfot spannmål hade nått till Haparandas hamn, ”och det oaktadt den ovanligt långvariga hösten! Hvad tycks!”

Egentligen, skriver han, borde det inte ha varit så svårt att tillfredsställa tornedalingarnas behov av mat, eftersom de under goda år lever på ”rieska’ eller kornbröd af sämsta beskaffenhet, saltat strömming af oaptitligaste slag och ‘pimä’ eller sur mjölk som med konst bringas i jäsning och som, blandad med vatten, af vår finsktalande allmoge förtäres i ofantliga quantiteter alla årstider”... Men under år som detta finns inte ens denna för G. L. motbjudande mat, utan ”bröd på ”stampad halm” blir – i bästa fall – den enda maten.

Därefter citerar G. L. ett ”tacksägelsebrev” som ”en bonde Isak Poromaa i Pajala, betydligt norr om Haparanda” hade skickat till tidningen *Wäktarens* redaktion:

Vi som bo här i Nordens kalla klimat, såsom förskingrade får i en torr och ofruktbar öcken, hvarest sällan bröd växer, hafva med rödda och tacksamma hjertan mottagit eder välsignade gåfva, som I af barmhertig hand räckt oss. Likväl måste vi bekänna och klaga, att vi icke kunna tacka Gud och eder såsom sig borde, ty eder gåfva var dyrbar och kom på den tid, då nöden var stor.

Moses Kangomea [föreläsning för Kangoinen], vår kristendoms predikare och trogen arbetare i Herrans vingård, var driftig äfven däruti, att han köpte upp mjöl och förde till flera byar, undersökande hvar nöden vore störst, och delade sjelf, så att mer än trettio hushåll blefvo frälsta från den förhandenvarande nöden, och äfven från förestående nöd af det skäl, att höbergningstiden var inne och födoämnen icke funnos.

Boskapen hade genom den långa vintern blifvit förderfvad af brist på foder och var ofruktbar, så att ej deraf var mycken hjälp. Många familjer voro af hunger försmäktade; män, kvinnor och barn raglade af maktlöshet, och åt dem måste man dela med sig, så att nöden hotade att trycka alla.

Ty förrän eder gåfva kom, voro många, som ej på flera veckor smakat bröd; åkerns halm, horma (ett slags gräs) och annat dylikt stöttes sönder och deraf bakades bröd, som ätos jemte vattenblandad surmjölk och potates, som ej var mycket större än bär.

Somliga gingo på höbergning utan annan mat än nätet på ryggen, och hustru och små barn följde med för att blifva vid lif. Men när eder välsignade gåfva kom, så ficks halm, som ökade brödet, så att man någorlunda kunnat berga sitt hö.

Vem var då denne ”bonde Isak Poromaa” som kunde skriva ett brev på denna för tiden och platsen anmärkningsvärda litterära nivå?

Min farfars farmors far Isak Johansson Poromaa var född i Tärendö 1815. Han hette ursprungligen Isak Johansson Lampa eli Barsk och var trolovningsbarn till en soldat och en nämndemansdotter. Hans far övergav modern och kom senare att överge ytterligare en kvinna innan han försvann till okända äventyr i Norge.

Modern gifte sig med en förmögen vittangibo, som tog hand om Isak och såg till att han lärde sig smedyrket. På 1840-talet smidde han redskap vid gruvan i Sjangeli. När han stod i sin smedja rasade en bit av en fjällbrant, och en stor sten rullade in i smedjan och skadade ett av hans ben. Han fördes ända till Pajala för att få vård och valde på tillbakavägen att stanna i Junosuando och etablera sig som smed. De mynningsladdare han smidde lär ha varit de bästa och vackraste i Tornedalen. Han gifte sig inom kort till halva Poromaa gård i Junosuando och grundade eller köpte ett par andra gårdar i byn.

Redan i fjortonårsåldern hade Isak börjat läsa bibeln, och när Johan Raattamaa kom till Junosuando och predikade blev han frälst. Snart började han själv predika. Han blev som predikant känd för sin vidsynthet och sitt förlåtande sinnelag. Dock hade han ingen överseende med yppighet och flärd, utan sa att:

De som offrar sina pengar på sådant blir obarmhärta och har ej hjärta för sina medmänniskor och kan ingenting offra för dem eller för kristendomens utbredande, då världsglädjen och granna kläder äter upp deras förtjänst.

Han drev därför någon sorts kampanj mot bland annat tryckta klänningstyger och blanka knappar. Idag är han mest känd för att ha samlat och kopierat Laestadius predikningar och samlat dem i handskrivna postillor. Dessa handskrivna postillor kom att bli ett viktigt källmaterial till "Laestadius postilla", som Isaks halvsyskons kusin Henrik Johansson Mäkitalo lät trycka i Uleåborg 1896.

Det är kanske kännetecknande för Isak Poromaa som person att han framhåller predikantkollegan Moses Olofsson Kangoinens insatser under nöden, men inte med ett ord berör sina egna. Han själv, som vid det här laget hade blivit en rik man, satte sig i skuld för att med hjälp av sina kyrkliga kontakter i Stockholm skaffa fram spannmål till Pajala socken. Enligt vad vissa har berättat var det hans insatser som höll Junosuandotrakten vid liv under nödåren. Resten av sitt liv ägnade han åt att predika, be, och arbeta hårt för att kunna betala av skulderna från nödarens spannmålsinköp. Först strax innan sin död 1904 var han skuldfri. Det är också möjligt att Isak Poromaas spannmålsinköp inträffade först något av de senare nödåren.

Om Isak Poromaas historia är lätt att rekonstruera är Moses Olofsson Kangoinen mer av en skuggfigur. Han, som för eftervärlden är känd som "Sokea Mooses", var född i Kangos 1805 och blev 1827 genom köp husbonde på sedermera Lantto gård i sin födelseby. På 1840-talet sålde han gården till sin bror och flyttade till Junosuando som lärare och predikant. Han gjorde flera predikoresor i Lappland och Finland, men blev senare blind och avled i Junosuando 15 januari 1868, det vill säga mindre än en månad efter att G.L. skrev till *Nya Dagligt Allehanda*. Man frågar sig hur denne blinde och kanske redan sjuke predikant kunde köra ut spannmål till trettio hushåll... Något svar på hur det gick till lär vi inte få.

Man får en ganska annorlunda bild av de tidiga laestadianerna när man läser vad de själva faktiskt skrev, än om man läser det som skrevs om dem.

Isak Poromaa tillhörde, precis som många av de andra tidiga laestadianpredikanterna, de första intellektuella i Tornedalen. De är om inte annat de första tornedalingar som i någon större utsträckning har lämnat efter sig sina egna skriftliga vittnesmål om sin tankevärld. För oss framstår de ärligt talat som provinsiella, naiva och begränsade av att leva i en isolerad värld, men de var verkligen intellektuella, eftersom de utifrån sina förutsättningar resonerade om olika idéer och försökte lösa både världsliga och teologiska problem. Om inte annat kan man säga att de tog de första stegen mot en tornedalsk intellektualism.

Åtminstone jag har svårt att förena Isak Poromaas berättelse om de rationella lanthushållarna i Junosuando med de religiösa galningar som dyker upp i provinsialläkaren C. J. Wretholms i Haparanda rapporter till medicinalstyrelsen något årtionde innan svälten. Att Wretholm inte gillade vad han såg eller fick höra är tydligt. Han är lika oförstående inför laestadianerna som bröderna Sjöström var när de skrev om korpelanerna drygt hundra år senare. Wretholm tycks förmedla fragment av en suggestiv symbolvärld som han väljer att tolka bokstavligt:

Läseriet och det stränga wäldsamma omvändelsenitet, som är rådande inom en del Församlingar, har på de sednare åren framkallat många partiella sinnesförvirringar och stundom komplett galenskap.

Till partiellt sinnesswaga eller förvirrade, räknar jag sådane, som tro sig vara drifne af den Helige Ande, att skrika, dansa och hålla oljud i Kyrkorne och på andra ställen; Sådane, som på ljusa dagen se solen drypande af blod och full satt med pilar, drakar och ormar, som påstå sig vara Gudar; och sådane, som tro sig kunna se hwad som föregår i en annan werld, och bestämt wet andra människors belägenhet i ett lif efter detta, men hwilka dock ega förmåga, att i andra ämnen tänka och handla någorlunda klokt och redigt. Af sådane förwillade människor finnes ett stort antal synnerligast i Pajala och Jukkasjervi.

Af det sednare slaget, eller sådane, som genom skrämsel för en osalig ewighet blifvit komplett galna, finnas endast få, af hwilka en afhändt sig lifwet.

Det Wretholm såg i Tornedalen i övrigt tilltalade honom inte heller. Han beklagar ”den gräsliga smutsen och osnyggheten i bostäderna” och klagar på klimatet. Illa var också att tornedalingarna hellre anlidade kvacksalvare som bonden Juto, Hettas mor, Flintas Maja eller rentav kronofogden Burman än vände sig till honom när de blev sjuka. Men han har viss erkänsla för att den tornedalska kosten åtminstone inte gör folk sjuka, och att de sinnessvaga läsarna trots allt har fått folket att sluta supa så bedrövligt:

Bränwin och andra starka trycker hafva i de Norra församlingarne kommit helt och hållet ur bruk genom Läseriets utbredande och brukas äfven i de Södra socknarne numera ganska sparsamt. Det händer således icke gerna att någon förstör sin hälsa genom öfverflöd i mat och dryck eller öfverdådigt lefwerne i öfrigt.

Isak Poromaas tacksägelsebrev till en svensk tidskrift nödåret 1867 ger oss en ögonblicksbild av rationell hjälpsamhet under en kris av dimensioner som är svåra för oss att förstå. Vi kan idag kosta på oss att gå hungriga några timmar. Det är en lyx vi kan unna oss eftersom vi bara behöver sträcka ut handen för att hitta något att äta, oavsett om vi är rika eller fattiga. Orden ”giv oss idag vårt dagliga bröd” är abstrakta för oss, men 1867 var de så konkreta att man kände dem in på de utmärglade revbenen. Enbart den som verkligen vet vad hunger innebär kan känna sig tacksam över att få halm att äta.

Nödåren var den första stora världsliga kris som den laestadianska väckelsen ställdes inför. När predikanterna, som på kort tid hade blivit ledande män i lokalsamhället, bemötte detta akuta problem agerade de till skillnad från både myndigheter och handelsmän både rationellt och snabbt. Isak Poromaas brev är kanske det enda skriftliga förstahandsvittnesmål som har bevarats om deras insats och nu har det, som så mycket annat, flutit upp till ytan efter 150 års glömska tack vare den digitala informationstekniken.

Källor:

Årsberättelse från provinsialläkaren i Haparanda 1851, Riksarkivet.

Nya Dagligt Allehanda 14 december 1867.

Kuoksu, Erik 2007: *Birkarlen Henrik Staffansson (Pello) i Pello och hans ättlingar 1539-1930*, Angered (om Isak Poromaa).

Kuoksu, Erik 2008: *Klemet Olofsson Lainios släkt 1539-1930*, Angered (om Moses Kangoinen).

Isak Poromaa fotograferad av kapellpredikanten Alexander Alexandersson i Tärendö någon gång mellan 1892 och 1899.